

<https://doi.org/10.53656/his2022-2-1-vas>

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ПИСАТЕЛ И УЧЕН. АРХИЕРЕЙ И ДЪРЖАВНИК. 180 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ВАСИЛ ДРУМЕВ – КЛИМЕНТ БРАНИЦКИ И ТЪРНОВСКИ

Проф. д-р Петко Ст. Петков

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме. На основата на публикувани източници и оригинални документи от Научния архив на Българската академия на науките, Централния държавен архив, Българския исторически архив към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и Държавния архив – Русе, се анализират възгледите и дейността на Васил Друмев – Климент Браницки и Търновски (1841 – 1901 г.). Той е една от най-ярките личности в новата история на България: участник в Първата българска легия през 1862 г., бележит писател, един от учредителите на Българското книжовно дружество в 1869 г., а след 1878 г. – уважаван архиепiscop, активен общественик и държавник. Климент участва в изключително важни моменти от новата история на България: приемането на Търновската конституция, избора на княз Александър I, държавното изграждане на младото княжество, борбата за възстановяване на конституционния ред 1881 – 1883 г., дипломатическата защита на Съединението 1885 г., възстановяването на отношенията с Русия и международното признаване на българския княз през 1895 – 1896 г.

Ключови думи: Климент Браницки и Търновски; Васил Друмев; архиепiscop; държавник

Роден в Шумен през 1841 г., младият В. Друмев се формира като личност под въздействието на няколко фактора. Семейството му е многолюдно и здраво пази българския си корен. От баща си Васил научава интересни подробности за историята на родния си град, които оформят светогледа му и раждат първите творчески импулси на бъдещия писател (Trifonov 1926, 5 – 17; Lekov 1976, 6 – 13). Младият Васил Друмев учи при известните просветители Сава Филаретов и Сава Доброплодни, участва в първите прояви на читалищното дело и зараждащия се български театър. Той е съвременник на борбата в развитието на Източния въпрос в резултат от Кримската война 1853 – 1856 г. и промените, наложени с Парижкия мирен договор от 30.03.1856 г. (Petkov 1997, 244 – 256). Завършил трикласното училище през 1856 г., той е

определен от настоятелството за помощник-учител и остава такъв до 1858 г. На 29.04.1858 г. Друмев заминава за Одеса и продължава обучението си в местната духовна семинария. Тук започва и литературната му дейност: сътрудничи на „Цариградски вестник“ и „Български книжици“, където през 1860 г. обнародва първата оригинална новобългарска повест – „Нещастна фамилия“ (Lekov 1976, 19).

Важно значение за идейното и творческото развитие на В. Друмев имат контактите му с Георги Ст. Раковски. Той допринася в значителна степен за оформянето на неговите общественно-политически възгледи. В края на 1861 г. В. Друмев напуска Одеската семинария, за да се включи в осъществяването на смелите планове на Раковски за освобождение на България в Белград. Заедно с него в Първата българска легия се обучават В. Левски, Ст. Караджа, В. Д. Стоянов и много други българи (Metropolitan Kliment 1951, 2). Оценил високо качествата на Друмев още в Одеса, Раковски го прави свой секретар. Той изпълнява задълженията и на ковчезник, грижи се за храната и облеклото на легионерите, следи състоянието на финансите (Stoyanov 1922, 3).

След разтурянето на Легията през есента на 1862 г. В. Друмев се завръща в Одеса и завършва успешно семинарията през 1865 г. Писмените му разработки от този период показват задълбочен интерес към актуалните обществени и църковни проблеми. Една от курсовите му работи е озаглавена „Нравственые недостатки болгарского духовенства, пагубное влияние их на самых пастырей и паству, причины этих недостатков и средства избавиться от них“. Въпреки общата положителна оценка на професора рецензент, Друмев е критикуван за „неприличния тон на съчинението: ту площадно-насмешлив, ту твърде строг и безцеремонен“⁽¹⁾.

През 1865 г. Друмев продължава образованието си в Киевската духовна академия. Изучава прилежно и богословските предмети, и преподаваните светски науки. Запазените му писмени работи показват отлични познания по история, канонично право, богословие. В тях проличава ораторската дарба на бъдещия архиепiscop. Неслучайно оценките, които получава в атестата за завършване на Академията, са отлични, а защитата на дисертация на тема „Гръцко-римските закони за престъпленията против вярата и църквата“ му донася през 1869 г. и научната степен „кандидат на богословието“⁽²⁾.

След кратък престой в родния Шумен В. Друмев откликва на поканата на В. Д. Стоянов за участие в създаването и работата на Българското книжовно дружество (БКД). На 29.09.1869 г. Учредителното събрание избира действителните членове, които ще ръководят оперативната работа на дружеството: М. Дринов – председател, В. Друмев – член, В. Д. Стоянов – деловодител. Въсъщност Друмев поема и задълженията на М. Дринов заради неговото отсъствие от Браила (Trifonov 1926, 56; Arnaudov 1966, 116). През следващите няколко години кандидатът на богословието се отдава изцяло на новата си работа.

Верен на просвещенския принцип, че „само тя, науката, прави човека да бъде човек“, той пише статии, изнася сказки, редактира „Периодическо списание“ независимо от изключителните финансови затруднения и тежките битови условия. „Във втората година – пише приятелят на Друмев В. Д. Стоянов – не ни заплатиха възнаграждението за два месеца, а за третата година оставиха ни с половина заплата, като ни се каза, че тая сума ще ни се заплати, когато дружеството се улесни с достатъчно пари“ (Documents 1958, 207). Когато през август 1872 г. В. Д. Стоянов се оттегля, Общото събрание на БКД избира само един действителен член – В. Друмев. Той поема всички задачи: деловодител и библиотекар, заместник на М. Дринов, уредник, редактор и пласьор на „Периодическо списание“. С цената на огромни усилия и благодарение на упоритостта си и твърдостта на волята си Друмев поддържа авторитета на едва-що създадената национална културна институция, лишена от щедро обещаната при учредяването ѝ материална и нравствена подкрепа (Arnaudov 1966, 122 – 135).

На 21.09.1870 г. В. Друмев е избран и за директор на възобновеното българско училище в Браила (Lekov 1978, 86). Запознат с основните принципи на модерното образование, той решава да приложи в практиката най-новите педагогически идеи и методи. Любен Каравелов няколко пъти отбелязва похвалната и безкористна народолюбива дейност на просветителя. В дописка, поместена в „Независимост“, неизвестен браилски българин, с когото редакторът се солидаризира, пише: „Аз не само че уважавам Друмева като учител, но още се срамувам пред него, защото сички ние (браилските патриоти) не струваме толкова, колкото струва той. Друмев пожертвува годишната си плата, която се състои от 2350 фр., а сичкото българско общество даде за общото училище само 2528 фр... Друмев ни служи бадихава (даром, безплатно), а ние се хвалиме, че имаме училище“ (Lekov 1976, 86). По същото време той изнася лекции и пише статии в „Периодическо списание“, посветени на възпитанието и образованието. Проблемите на нравственото и духовното формиране и развитие на личността ще го занимават през целия му живот.

През 1873 г. В. Друмев е изправен пред най-важния избор в живота си. Още през 1872 г. екзарх Антим I, а след това Доростоло-Червенският митрополит Григорий му предлагат да приеме духовен сан. Изборът на Друмев, въпреки огромните колебания, отразени в тогавашната му кореспонденция, е в полза на Екзархията. Той е убеден, че „вътре в отечеството си, между народът си и в духовно звание (към което усещах и наклонност) човек ще може да бъде повече полезен на това отечество и на този народ“ (Metropolitan Kliment 1951, 3). На 16.06.1873 г. митрополит Григорий го ръкополага за йеродякон с духовното име Климент, само след осем дни той е вече йеромонах, а след месец – и архимандрит. През октомври същата година Климент става протосингел на Доростоло-Червенския митрополит (Kliment Tarnovski 1927, 2).

На 24.04.1874 г. Григорий в съслужение с Варненско-Преславския владика Симеон и Ловчанския Дионисий в присъствието на българи от Русе, Тулча, Силистра, Разград и на чуждестранните консули в Русе го хиротонисва за епископ Бранички на името на старобългарската област между реките Дунав, Тимок и Морава. Новият архиерей е назначен за наместник (викарий) на Доростоло-Червенския митрополит в управлението на епархията, а вместо Браничевската област му е отредена духовната грижа за Добруджа (Trifonov 1926, 83).

Дейността на епископ Климент в поверената му част от Доростоло-Червенската епархия през следващите няколко години е изключително плодотворна и оставя незаличими следи в историческата памет на местните българи³⁾. Епископът подпомага материално училищата, призовава и всички родолюбиви българи към подобно спомоществователство. Учителят М. Тихчев отбелязва това във в. „Напредък“: „Аз бих облажавал всичките страни, тъй да кажа, сдобили се с такъв пастир, с такава блага душа, която не щади ни труд, ни спокойствие само и само да види паството си и в ред, и в съгласие“ (Lekov 1976, 96). Той не престава да се занимава и с литературна дейност. Сътрудничи на „Периодическо списание“. Уредниците му В. Д. Стоянов и Т. Пеев споделят, че „най-ценното и търсено нещо е критическият отдел“, който почти изцяло се подготвя от Климент (В. Друмев). Подобна е оценката за книжовната дейност на младия духовник и на Хр. Ботев, според когото литературно-критичните материали в списанието са написани „делно, умно и справедливо“. През този период Климент започва да пише и новата си повест „Богдан и Златка“, както и още няколко белетристични творби, но те не са достигнали до нас поради разпиляването на личния му архив (Trifonov 1926, 89).

Най-пълноценна до 1878 г. обаче е изиявата на епископ Климент като духовен пастир и един от „строителите“ на българската протодържава – Екзархията (Petkov 2012, 10 – 20). Още в Одеската семинария и в Киевската духовна академия Климент се интересува от отношенията между православната църква и държавната власт, както и от общественото предназначение на църквата. Тогавашните му писмени работи и някои публикации в „Периодическо списание“ показват задълбочено познаване на каноничните правила, както и високохуманното разбиране на Климент за обществената роля на православната църква. Според него „в основата на живота и обществото Църквата има предназначението на благодатен институт, който да ръководи и пази правдата и да служи за душевно и телесно развитие и съвършенство на човека“ (Pashev 1949, 6). И тъй като българите са лишени от своя държава, то националната им църква поема и част от държавните функции: училищното дело, семейните спорове, нравственото възпитание на подрастващите, а и на цялото паство.

Показателна за характеристиката на духовника и общественика Климент Браницки е дейността му по време на Руско-турската война 1877 – 1878 г. В началото на 1877 г. той се премества от Тулча в Русе и остава там до края на войната. Епископ Климент замества Доростоло-Червенския митрополит в управлението на епархията през целия военен период. На 10.04.1877 г. в Русе Климент е посетен от първия секретар на руското консулство Крилов, който му съобщава за предстоящото обявяване на войната и му предлага да замине за Букурещ, за да сътрудничи на руското командване. Климент категорично отказва, обосновавайки се с обстоятелството, че заминаването му ще е своеобразно дезертьорство от духовния му пост и че заради неговото отсъствие ще пострадат останалото духовенство и местните православни българи⁴).

След започването на войната Русе попада под обстрела на руската артилерия, на населението са нанесени значителни щети. Неприятностите се увеличават и заради започналите грабежи и безчинства на озлобени мюсюлмани, продължили до края на войната. Климент се опитва да защити мирното българско население и понякога успява да измоли освобождаването на несправедливо обвинени християни, но в повечето случаи дори висшите османски администратори си затварят очите пред ширещия се произвол независимо от застъпничеството на владиката (Literary Archive 1973, 178 – 180). Постоянна грижа за духовния пастир са и пострадалите от околните села, които търсят подслон и защита в митрополията. Климент им раздава храна от наличните запаси и продължава всеки ден да ходатайства пред властите за прекратяване на изстъпленията. Негова е заслугата да не бъдат включени в османската войска християните между 17- и 80-годишна възраст, годни да носят оръжие. До участие на българи в османската армия не се стига⁵). На епископ Климент в голяма степен се дължи и осуetyаването на замисленото в началото на 1878 г. клане над русенското православно население (Markova 1985, 304).

В началото на февруари 1878 г. Климент дочаква, като истински духовен водач на паството си, руските войски, начело с ген. Е. Тотлебен. На 8/20.02.1878 г. той заедно с малцината останали в Русе местни първенци ги посреща извън града, а след това отслужва благодарствен молебен за българското освобождение в църквата „Св. Троица“ (Borisov 1989, 26).

След приключването на войната епископ Климент се отправя към Одрин и Сан Стефано. В края на март 1878 г. той участва в окончателното редактиране на благодарствения адрес от името на българския народ до император Александър II⁶). Представителната делегация е приета от главнокомандващия княз Н. Николаевич на 10.04.1878 г. След официалните поздравления и благопожелания той проявява специален интерес към Климент и води с него продължителен разговор. Епископът успява да измоли от княза да се разреши на българските митрополити, намиращи се през войната в Цариград, да се завърнат в епархиите си (Literary Archive 1973, 183 – 184).

Известно време Климент прекарва в Тулча сред паството си – добруджанските българи, които и според Санстефанския, а и според окончателния Берлински договор остават извън Княжество България. При обиколката си из епархията – Бабадаг, Мачин, Исакча, където е посрещнат с подобаваща почит, той се опитва да облекчи положението им и търси начини за запазване духовната власт на Екзархията в тази област. Задачата, която Климент се опитва да реши през пролетта и лятото на 1878 г. – да спомогне за запазването на Северна Добруджа като част от Българската екзархия, се оказва неосъществима. Причините за това са необратимите политически промени – резултат от Руско-турската война 1877 – 1878 г., както и спецификата на православните канони и традиции. Международните договори, подписани в Сан Стефано и в Берлин през 1878 г., нарушават целостта на първата законно призната общонационална институция (Екзархията) и откъсват от националната територия, както и от диоцеза на БПЦ, няколко области: Северна Добруджа, Нишко и Лесковацко, големи части от Беломорска и Одринска Тракия (по Санстефанския договор); цяла Македония и Южна Тракия, района на Пирот и Враня и още земи в Добруджа (по Берлинския договор). В резултат от тези споразумения ферманът за учредяването на Екзархията от 1870 г. става практически неприложим за българските епархии, преминаващи под управлението на съседните православни държави Румъния и Сърбия. Техните духовни и административни власти се възползват от създаденото положение и основавайки се на православните канони и традиции за невъзможно съжителство на две едноизповедни църкви в една държава, както и от обстоятелството, че Екзархията е обявена за схизматична през 1872 г., присъединяват българските области Северна Добруджа, Нишко и Пиротско към своите църковни и административни структури (Petkov 2012, 67).

Друг проблем, който занимава Климент в месеците непосредствено след Берлинския конгрес, е бъдещото устройство и управление на БПЦ. Той е автор на проекта на записката, която бившият екзарх Антим I изпраща до княз А. Дондуков на 15.09.1878 г. Също като в подобните изложения на М. Дринов и екзарх Йосиф от август 1878 г., Климент и Антим представят на руския императорски комисар основните проблеми пред БПЦ и предлагат възможни решения: „да се обърне внимание на устрояването на църквата ни, така щото да се даде на нея възможност да действа и тя за нравственорелигиозното улучшение на нашия народ и за неговото духовно единение“, за да не стои Екзархията „бездействена в едно таквози критическо за църквата ни и за духовното ни единство време“⁽⁷⁾.

Уважението на императорския комисар към Климент проличава не само в докладите му до руското външно министерство, където Браницкият епископ е характеризирани като един от „най-просветените български архиереи“⁽⁸⁾, но и в отношението към него като подходящ организатор и ръководител в областта

на просветното и духовното дело. Основавайки се на опасенията, изложени в записките до него от лятото и есента на 1878 г., и с цел „да се помогне на българската църква във възможно по-скоро време да преодолее противодействията срещу нея на западните пропаганди“, княз Дондуков се разпорежда да се възстановят двете духовни училища в Лясковец и Самоков. За ректор на първото от тях е поканен Климент Браницки. За тази цел от името на княз Дондуков М. Дринов се обръща към екзарха „да възложи на епископ Климент устройството на Лясковското духовно училище“⁽⁹⁾. Във връзка с новото си назначение Климент напуска Доростоло-Червенската епархия и от септември 1878 г. се установява в Търново, където започва нов етап от живота му. Той е определен от екзарх Йосиф за управляващ Търновската епархия, а не след дълго е назначен и за директор на Търновската девическа гимназия (Smilov 1941, 7). Много скоро обаче, в началото на 1879 г., усилията му по намирането на подходящи учители, ремонтирането на сградите на богословското училище, нормализирането на църковния живот в Търновската епархия са пренасочени към областта на държавното изграждане на нова България.

В хода на народните събрания в Търново през 1879 г. Климент Браницки се проявява като влиятелен общественик, уважаван и прозорлив държавник. Доказателство за неговия висок авторитет е участието му със значителен брой гласове в изборите за бюро и различни комисии на Учредителното събрание. Така напр. при избора на председател в заседанието от 22.02.1879 г. Климент получава с осем гласа по-малко от Антим I и само с два по-малко от Симеон Варненско-Преславски и е третият по брой гласове в класирането пред Др. Цанков, П. Каравелов и М. Балабанов (Diaries 1879, 23).

Заради доказаните си ораторски качества той представя общите вълнения и настроения на депутатите. Изказванията му се отличават с ясна аргументация, при това основана не на партийни съображения, а на добре осъзнатите национални и държавни интереси. Неговите разбирания за бъдещото устройство и управление на Княжество България се доближават до политическата платформа на т.нар. консерватори (що се отнася до необходимостта от умерено, постепенно изграждане на конституционно управление), но присъщото му свободолюбие и многократно проявеният демократизъм го сближават и с либералите. Климент защитава реда и законността като важни условия за успех във всяко парламентарно начинание – от обикновения процедурен въпрос до най-важните държавни решения. Политическият либерализъм и „разумният консерватизъм“, присъщи на оформящия се приятелски и политически тандем Климент – Тодор Икономов, имат специфични измерения, резултат от сходните им разбирания за актуалните задачи, стоящи пред българите след столетия чужда власт (Petkov 2000, 48 – 67).

Климент участва активно в работата на първата парламентарна комисия, избрана да предложи началата на бъдещия основен закон и евентуални из-

менения и допълнения към руския проект за Органически устав. Рапортът, който комисията изработва, е и негово дело. Епископ Климент заедно с митрополит Симеон, Т. Икономов, К. Стоилов, Д. Греков и др. е един от съставителите на този български проект за основен закон. Затова конституционните принципи и идеите, изложени в него, са показателни и за възгледите на най-младия княжески архиерей. Според Браницкия епископ Климент и другите автори на рапорта, прочетен пред събранието на 21.03.1879 г., бъдещата конституция на българското княжество трябва да се основава на четири начала: „началото на свободата... на действие, говорение и мислене“, но в известни граници, т.е. „така, щото да не стане вредителна на другите членове на обществото“; „началото на равенството пред закона“; „началото на самоопределението или самоуправление“; „началото на обезпечението (сигурността)“ (Petkov 2003, 198 – 199; 212). Срещу неаргументираната критика на рапорта от П. Р. Славейков и П. Каравелов Климент напомня думите на една френска писателка – „Свобода, какви ли злоупотребления не стават с теб“, и обяснява, че ограниченията на някои права, предложени в рапорта, са продиктувани именно от стремежа да не се допусне злоупотреба с политическите и гражданските свободи, които получават поданиците на княжеството (Diaries 1879, 59 – 60). Независимо от формалното отхвърляне на рапорта, много от предложенията в него остават в окончателния текст на Търновската конституция (Petkov 2003, 192 – 196).

Политическата активност на епископ Климент след създаването на новата българска държава през първата половина на 1879 г. (Petkov 2001, 55 – 67) трябва да се разглежда и оценява не от гледище на партийната история на консерватори и либерали, а с оглед държавните и националните интереси. Наложително е прилагането на един по-универсален, не партийно-политически критерий при оценката на дейността и бездействието на водещите български политически личности. Участието на висшия духовник Климент в управлението на княжеството като министър-председател и министър на просветата през неговата първа политическа зима (1879 – 1880 г.) и като премиер веднага след детронирането на княз Александър I (9 – 12 август 1886 г.) в условията на остро противопоставяне между партиите може да се обясни с желанието му, като партийно необвързан и ползващ се с авторитет сред обществеността, да се опита да „съдейства за сближението на либерали с консерватори“, както и за излизането от острата политическа криза, възникнала с детронирането на княза през 1886 г. За него е ясно, че сложните задачи, които стоят пред едва-що възстановената българска държава – цялостна модернизация, борба за пълен суверенитет и национално обединение – няма да могат да се решат с усилията на една партия. Необходими са духовно и гражданско единение, единомислие и единодействие на политическите сили по приоритетите на вътрешната и външната политика, за което партизанските страсти и ежби без-

спорно пречат. Това е един от оригиналните и трайни възгледи на Климент и той го отстоява до края на живота си.

Не са открити доказателства, които да уличават участника в Първата българска легия, писателя и съучредителя на Българското книжовно дружество Друмев-Климент, че е служил на чужди интереси или че е бил повече предан на Петербург, отколкото на българските национални идеали и на високохуманното си разбиране за отговорната обществена роля на Църквата. Неговият възглед, че Русия е първостепенен фактор в българската външна политика с оглед решаването на сложните задачи – национално обединение и постигане на пълен държавен суверенитет, се основава на безспорни исторически факти за ролята на Северната империя в миналото и на обективни геополитически обстоятелства, орисващи съдбата на Европейския югоизток в края на XIX век (Petkov 1996, 7 – 9).

Изхождайки от принципни съображения и от устойчивия си възглед за необходимостта от строго спазване и прилагане на основния закон, епископ Климент няма да се поколебае, независимо от уважението си към монархическата институция, да се противопостави на авторитарните амбиции на княз Александър I през 1881 г. Като епархийски архиепией и издател на високонравственото списание „Духовен прочит“, той пропагандира неотклонно идеите си за законност и ред на основата на Търновската конституция. Дни преди да се проведе Великото народно събрание в Свищов, което трябва да узакони исканите от княза извънредни пълномощия, от страниците на „Духовен прочит“ епископът приканва читателите си към активно обществено поведение в защита на придобитата свобода и на конституцията: „Който не си познава правдините и не умее да ги защитава, той не е достоен за тях“; „Народ, недостоен за свобода, ако и да я има, лесно я изгубва“. Духовникът е адресирал недоволството си не само към управляващите, но и към гражданите на българското княжество, които според него безропотно приемат ограничаването на предоставените им с конституцията права и свободи¹⁰).

Климент е оставил категорични свидетелства за демократичните си възгледи: „Който иска да се ползува с правдини, той трябва строго да изпълнява и длъжностите, които се налагат от тези правдини“; „Почестите и чиновите, дадени на недостойния, са безчестие и за този, който ги дава, и за този, комуто се дават“. „Който се гордее пред по-долните си, а се унижава пред по-горните, той е безчестен“; „Безчестните хора всякогаж са услужливи пред силните“; „Честният човек мрази робството, а безчестният го обича“.

През целия си живот Друмев-Климент се стреми да изобличава и заклеймява користната мотивация на онези представители на елита, които се стремят към чинове и заплати, без да подбират средствата, като потъпкват редица нравствени ценности; политикани без постоянни възгледи, но с постоянни,

предимно материални цели. Затова и в обществените си изяви, и в публикациите си той отделя внимание на любимата си тема – моралните категории и усъвършенстването на нравите: „Честният човек употребява за постигане на своите домогвания само правдата и законността, а безчестният – само силата“; „Лицемерът лъже и хората, и Бога“; „Непостоянният човек е опасен от най-лошевият неприятел“; „Отличително свойство на горделивия човек е глупостта“; „Благородството на душата не се състои в богатството, нито в големите чинове, нито в силата, но в честните постъпки и в добрата и снизходителна обноска към по-слабите“⁽¹¹⁾.

Директните и навременни внушения на Климент, прокламирани чрез сп. „Духовен прочит“ през 1881 – 1882 г., остават без значителен обществен отзвук, но не и без резултат. Общественото внимание, насочено към политическите промени, отминава оригиналните и актуални идеи на Браницкия епископ. Парализирани от партийните си планове и амбиции, и консерватори, и либерали пренебрегват високохуманните призови на търновското списание. Няма сведения висшите духовници, на чиято подкрепа Климент много се надява, да са оказали съдействие при списването и издаването на „Духовен прочит“, независимо от обстоятелството, че редакторът на списанието го разглежда като орган на Българската православна църква. Оказва се, че тогавашното българско общество не желае да дискутира и дори да отрази появата и едногодишното съществуване на феноменалното непартийно, гражданско духовно списание, на страниците на което безкомпромисно се изобличават обществените недъзи и се сочи ясен път за преодоляването им чрез нравствено усъвършенстване, усмиряване на партийно-политическите страсти, задружни, но не и едноцветни усилия за постигане на така желаното народно благополучие. По този начин „Духовен прочит“ се оказва ориентирано повече към бъдещето, оставайки в съкровищницата на българската литература като едно оригинално духовно завещание на писателя политик в расо Васил Друмев – Климент Браницки.

Не по-малки са заслугите на Търновския митрополит Климент като църковен деец – талантлив проповедник на традиционните християнски ценности и истински духовен пастир. И в епархията си, и по време на службата си като екзархийски делегат (1884 – 1887 г.) той изхожда от разбирането за високохуманното и отговорно обществено предназначение на църквата и нейните служители: да дават духовни, нравствени ориентири на паството си, да го напътстват към добро, да го примиряват и обединяват в името на най-високи цели.

Неизменно следвайки веруюто си за отговорната и активна гражданска позиция на духовенството, Климент Търновски с готовност откликва на поканата да се включи в дипломатическата защита на Съединението през 1885 г. Известно е, че от най-голямо значение за международноправното признаване на Съединението е отношението към него на Петербург и Цариград.

Затова ролята на ръководителя на мисията при Александър III – Климент Търновски, за получените официални уверения от императора, че „за разединение сега и дума не може да става“, както и ценната информация от руска страна за опасността от сръбско нападение, е особено полезна за цялостната защита на българската акция. Освен като ръководител на делегацията, изпратена при руския император в Копенхаген през септември 1885 г., Климент Търновски участва в защитата на Съединението и по време на Сръбско-българската война като първи председател на новосформираното българско дружество на Червения кръст. Той организира и ръководи отговорната му и хуманна дейност в навечерието и по време на войната през ноември 1885 г. (Petkov 2012, 192 – 203).

През периода на Стамболовото управление 1887 – 1894 г. Климент Търновски се противопоставя на онези правителствени решения, които според неговите устойчиви възгледи не са в интерес на народното благополучие. Без да оспорва ефективната модернизаторска политика на Ст. Стамболов, Търновският митрополит изразява недоволството си най-вече срещу грубите методи на управление, както и срещу инициативите на правителството, подриващи устоите на православието в България, обявено в Търновската конституция за „господстващо изповедание“. Поведението на духовника съществено се различава от дейността на политическата опозиция. Той не търси нелегални средства и начини за дестабилизиране и сваляне на Стамболовото управление, а използва възможностите, предоставени му от архиепейското му положение – най-вече църковната проповед, за да изкаже публично несъгласието си и да осъди действията на правителството, които не одобрява.

Независимо от тази достойна, легална съпротива срещу режима, Стамболов и неговите партизани в Търново се отнасят към Климент със същата строгост и безпардонност, както и към войнстващата антиправителствена опозиция. Без законно основание многократно му се забранява да служи в епархията си, в продължение на месеци той е държан под домашен арест в Търновската митрополия. Но връх на незаконната разправа с непокорния владика са скалъпеното обвинение срещу него заради речта му в Свищовската църква на 28.05.1889 г., и най-вече скандалният съдебен процес през лятото на 1893 г. заради решителното противопоставяне на Климент Търновски срещу изменението на чл. 38 от основния закон, позволяващо създаването на католическа династия в България. Блестящата му тричасова защитно-обвинителна реч на 8.07.1893 г. по време на скалъпения срещу него съдебен процес има силен обществен отзвук и повлиява за засилване на брожениято против политиката на Ст. Стамболов. Този съдебен процес изостря и без това съществуващото обществен недоволство срещу режима и в известна степен подпомага консолидирането на опозицията срещу него (Kliment Tarnovski 1927, 377 – 397).

Оставайки и по време на заточението, и след освобождаването си непримирим поборник за възстановяване и подобряване на отношенията между България и Русия, Климент Търновски смекчава критичното си отношение към княза католик, като свързва оставането му на престола с изискването за отказ от промяната, наложена от Стамболов в чл. 38 от конституцията. Тази негова позиция, изявена публично след триумфалното му завръщане от заточението в Търново през май 1894 г., става гаранция за привличането му още веднъж в изключително отговорна дипломатическа мисия през юли 1895 г. Климент е призван да осъществи първите непосредствени контакти с руския императорски двор с цел признаването на българския княз и окончателното преодоляване на близо десетгодишната външнополитическа криза, в която се намира България след 1886 г.

След миропомазването на престолонаследника Борис в православната вяра (2.02.1896 г.) княз Фердинанд е признат за законен владетел на България, руско-българските отношения са възстановени и ненормалното международно положение на княжеството е преустановено. За всичко това Климент Търновски има, ако не първостепенна, то значима роля. Тя се състои в постоянно отстояваната и публично аргументирана позиция на архиеерея от деня на посрещането на новия княз в столицата – 10.08.1887 г. – за необходимостта от изглаждане на противоречията и възстановяване на добрите отношения между България и Русия. Приносът на Климент може да се измерва и с достойната му гражданска съпротива срещу наложеното от Ст. Стамболов изменение на чл. 38 от конституцията, позволяващо създаването на католическа династия в България, и най-сетне – с успешно осъщественото чрез депутатията от юли 1895 г. посредничество между София и Петербург, гарантирано с авторитета на уважавания духовен йерарх. Предупрежденията и съветите на Търновския митрополит, отправени към княз Фердинанд през август 1887 г., заради които започва дългогодишното му преследване от тогавашните светски власти, се оказват основателни, а събитията, свързани с процеса на помирението през 1894 – 1896 г. доказват по безспорен начин, че настойчивостта, с която Климент отстоява възгледите си, не е мотивирана от партийни пристрастия или само от прословутото му русофилство, а от добре осъзнатите интереси на Българското княжество. До края на живота си през 1901 г. Климент Търновски се радва на заслужено уважение от цялото княжеско семейство¹²). Безспорно причината за това благосклонно отношение е осъзнатата от Фердинанд I значима роля на митрополита за неговото признаване от Русия и за нормализирането на международното положение на българската държава.

И Климент, както още няколко бележити „строители“ на нова България, си отива от видимия свят тъкмо на прага на XX в. Показателен е фактът, че в специалната съболезнователна телеграма до българското правителство от 12.07.1901 г. по повод кончината на митрополита руският император Николай II подчертава, че основанията за неговото съчувствие са „забележителните

заслуги на архипастира в полза на истинските национални интереси на българите¹³.

Личности като Васил Друмев – Климент Бранички и Търновски, имат тежката орисия на спасители и истински духовни водачи в политическото и културното развитие на България. С богатия си житейски опит и с непоколебима твърдост при отстояване на убежденията си те се опитват да попречат на самоцелно устремените към властта политикани, да облагородят обществените и политическите нрави. Животът и делото на писателя, учения, духовника и държавника Друмев-Климент са доказателство за успешно изпълнен дълг към Отецеството във века на българския преход към новото време. Въпреки гоненията, несправедливите обвинения и заточенията, разклатили из основи здравето му, той е готов да прости и да оцени по достойнство онази част от политическото наследство на притеснителите си, която е от полза за България. И преди създаването на новата българска държава, и в годините на нейното изграждане Васил Друмев – Климент Бранички и Търновски, се проявява като просветител и родолюбец, дълбоко свързан и с Православието, и с националната идея. Неговата активна архиеперииска и обществено-политическа дейност не може да се вмести в ограничените рамки на фило-фобското противопоставяне. Сполучливата му намеса в изключително важни моменти от новата българска история показва, че „амбициозността и неотстъпчивостта на нашия владика“ (Radev 1984, 299) не са подчинени на лични или партийни интереси, а са устойчивите качества на един несломим поборник за благо на България.

БЕЛЕЖКИ

1. ДРУМЕВ, В. 19.04.1865 г. *Нравственые недостатки болгарского духовенства, пагубное влияние их на самых пастырей и паству, причины этих недостатков и средства избавитися от них*. Курсова работа. In: Фонд на В. Друмев. Ф. 54к, оп. 1, а.е. 4, л. 1 – 6. At: Научен архив на БАН (НА – БАН).
2. КИЕВСКАЯ ДУХОВНАЯ АКАДЕМИЯ. 15.11.1872 г. *Аттестат № 457*. Аттестат от Киевската духовна академия за признаването на В. Друмев на научната степен „кандидат на богословието“. In: Фонд на В. Друмев. Ф. 54к, оп. 1, а.е. 11. At: НА – БАН.
3. ДОРОСТОЛО-ЧЕРВЕНСКА МИТРОПОЛИЯ. N/a. *Преписка на митрополията с епархиите*. Преписка. In: Фонд на Доростоло-Червенска митрополия 1870 – 1949. Ф. 43к, оп. 1, а.е. 12, л. 407 – 408. At: Държавен архив – Русе.
4. КЛИМЕНТ БРАНИЧКИ. 1877 г. *Записи на Климент Бранички, 1877*. Записи. In: Фонд на В. Друмев. Ф. 54к, оп. 1, а.е. 33, л. 1 – 2. At: НА – БАН.
5. КЛИМЕНТ. 1874 – 1899 г. *Климент до Григорий 1874 – 1899*. Писма. In: Фонд на В. Друмев. Ф. 54к, оп. 1, а.е. 228, л. 149 – 155. At: НА – БАН.

6. БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ. 1878 г. *Благодарствен адрес от българското население към Александър II*. In: Фонд на Тодор Бурмов. Ф. 16, а.е. 415, л. 1 – 2. At: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ – БИА).
 7. КЛИМЕНТ. 1878 г. *Изложение на Климент по положението и устройството на Българската църква*. Изложение. In: Фонд на В. Друмев. Ф. 54к, оп. 1, а.е. 45, л. 15. At: НА – БАН.
 8. ОТДЕЛ „НАРОДНО ПРОСВЕЩЕНИЕ И ДУХОВНИ ДЕЛА“. 1878 – 1879 г. *Отчет на отдел „Народно просвещение и духовни дела“*. Отчет. In: Фонд на Министерство на външните работи и изповеданията – Дирекция на вероизповеданията. Ф. 166к, оп. 1, а.е. 58, л. 21. At: Централен държавен архив (ЦДА).
 9. ДРИНОВ, Марин. 22.09.1878 г. *Марин Дринов до екзарх Йосиф*. Писмо. In: Фонд на В. Друмев. Ф. 54к, оп. 1, а.е. 383, л. 1. At: НА – БАН.
 10. [БРАНИЦКИ, Климент], 1881. Истинската свобода. *Духовен прочит*. I(II), 43 – 44; [БРАНИЦКИ, Климент], 1881. Поучителни изречения. *Духовен прочит*. I(IV), 40.
 11. [БРАНИЦКИ, Климент], 1881. Истинската свобода. *Духовен прочит*. I(II), 43 – 44; [БРАНИЦКИ, Климент], 1881. Поучителни изречения. *Духовен прочит*. I(IV), 40 – 41; [БРАНИЦКИ, Климент], 1881. Обществото и неговото възпитателно значение. *Духовен прочит*. I(VI - VII), 3.
 12. КЛИМЕНТ. 1885 – 1901. *Климент до Р. Друмева 1885 – 1901*. Писма. In: Фонд на В. Друмев. Ф. 54к, оп. 1, а.е. 236, л. 27, 95 – 96. At: НА – БАН.
 13. ЛАМСДОРФ, граф. 12.07.1901 г. *Граф Ламсдорф до Ю. Бахметиев*. Писмо. In: [Анонимный фонд]. Ф. 151, оп. 482, Д. 1313, л. 104. At: Архив внешней политики России.
- Копие от този документ ми беше предоставен от проф. д.н. Милко Палангурски.

ЛИТЕРАТУРА

- АРНАУДОВ, М., 1966. *Българското книжовно дружество в Браила 1869 – 1876*. София: БАН.
- БОРИСОВ, Й., 1989. *Васил Друмев – епископ Климент (1873 – 1878)*. Русе: Държавен архив – Русе.
- УЧРЕДИТЕЛНОТО СЪБРАНИЕ В ТЪРНОВО, 1879. *Дневници на Учредителното събрание в Търново 1879 г.* Търново: Типография Л. Каравелова и К-я при Народното събрание в Търново.
- МИЯТЕВ, П.; ДИМОВ, Г. (съст.), 1958. *Документи за историята на Българското книжовно дружество в Браила 1868 – 1876*. София: БАН.
- АРНАУДОВ, М. (проф., ред.), 1927. *Климент Търновски Васил Друмев. Изследвания, спомени и документи. За 25-годишнината от смъртта му*. София: Комитет „Митрополит Климент“ – В. Търново.

- ЛЕКОВ, Д., 1976. *Васил Друмев – живот и дело*. София: Наука и изкуство.
- ЛЕКОВ, Д., 1978. *Тодор Пеев*. София: Отечествен фронт.
- Литературен архив, Т. V, 1973. *Из архива на Васил Друмев Климент Търновски*. София: БАН.
- МАРКОВА, З., 1985. Диоцез и управление на Доростоло-Червенската епархия през 70-те години на XIX век. *Известия на Църковно-историческия и архивен институт*. Т. III, 303 – 320.
- МИТРОПОЛИТ КЛИМЕНТ [ВАСИЛ ДРУМЕВ], 1951. Автобиографични бележки. *Духовна култура*. №9 – 10, 2 – 8.
- ПАШЕВ, Г., 1949. Търновският митрополит Климент (В. Друмев), църквата и държавата. В: *Годишник на Софийския университет, Богословски факултет, Т. XXVI, 1948 – 1949*. София, 1 – 33.
- ПЕТКОВ, П. Ст., 1996. Фило-фобският комплекс или за главното и второстепенното в българската външнополитическа ориентация през XIX век. *Участие*. №3 – 4, 7 – 9.
- ПЕТКОВ, П. Ст., 1997. Българският въпрос (1856 – 1878) – перспективи, идеи, реализация. В: *Научни трудове на Висше военно общовоисково училище „Васил Левски“*. № 54. *История*. В. Търново: ВБОУ, 244 – 256.
- ПЕТКОВ, П. Ст., 2000. *Климент Браницки и Търновски (Васил Друмев) – архиепией и държавник 1878 – 1901*. В. Търново: ПАН – ВТ.
- ПЕТКОВ, П. Ст., 2001. За горната хронологическа граница и за понятието „Българско възраждане“. *История*. 9(2 – 3), 55 – 67.
- ПЕТКОВ, П. Ст., 2003. *Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856 – 1879 г.* В. Търново: Св. св. Кирил и Методий.
- ПЕТКОВ, П. Ст., 2012. *Българската православна църква и държавната власт в Княжество/Царство България 1878 – 1912 г. (Институционални отношения)*. В. Търново: Фабер.
- РАДЕВ, И., 1984. *Столица на оцелелите*. София: Отечествен фронт.
- СМИЛОВ, Н., 1941. Епископ Климент Браницки – пръв директор и уредник на Великотърновската девическа гимназия. *Търновски епархийски вест*. Специален брой, 7.
- СТОЯНОВ, В. Д., 1922. Българската легия в Белград през 1862 (Спомени за Раковски). *Мир*. № 6502, 4.02.1922 г., 3.
- ТРИФОНОВ, Ю., 1926. *Васил Друмев – Климент Браницки и Търновски. Живот, дейност и характер*. София: БАН.

REFERENCES

- ARNAUDOV, M. (Professor, ed.), 1927. *Kliment Tarnovski Vasil Drumev. Research, memories and documents. For the 25th anniversary of his*

- death. Sofia: Veliko Tarnovo Metropolitan Clement Committee [in Bulgarian].
- ARNAUDOV, M., 1966. *The Bulgarian Literary Society in Braila 1869-1876*. Sofia: BAS [in Bulgarian].
- BORISOV, J. *Vasil Drumev, Bishop Kliment (1873 – 1878)*. Ruse: Ruse State Archives [in Bulgarian].
- CONSTITUENT ASSEMBLY IN TARNOVO, 1879. *Diaries of the Constituent Assembly in Tarnovo 1879*. Tarnovo: Printing house L. Karavelova and K. at the National Assembly in Tarnovo [in Bulgarian].
- KLIMENT, Metropolitan (VASIL DRUMEV), 1951. Autobiographical Notes. *Spiritual Culture*. No. 9 – 10, pp. 2 – 8 [in Bulgarian].
- LEKOV, D., 1976. *Vasil Drumev life and work*. Sofia: Science and Art [in Bulgarian].
- LEKOV, D., 1978. *Todor Peev*. Sofia: Fatherland Front [in Bulgarian].
- Literary Archive, Vol. V, 1973. From the Archive of Vasil Drumev Kliment Tarnovski*. Sofia: BAS [in Bulgarian].
- MARKOVA, Z., 1985. Diocese and Administration of the Diocese of Dorostolo-Cherven in the 70s of the XIX century. In: *Notices of the Church History and Archives Institute. T. III*. Sofia, 303 – 320 [in Bulgarian].
- MIYATEV, P.; DIMOV, G. (eds), 1958. *Documents on the history of the Bulgarian Literary Society in Braila 1868–1876*. Sofia: BAS [in Bulgarian].
- PASHEV, G., 1949. The Metropolitan of Tarnovo Kliment (V. Drumev), the church and the state. In: *Yearbook of the Sofia University, Faculty of Theology, Vol. XXVI, 1948 – 1949*. Sofia: Sofia University, 1 – 33 [in Bulgarian].
- PETKOV, P. S. 1997. The Bulgarian Question (1856 – 1878) – perspectives, ideas, realization. In: *Scientific works of the Vasil Levski Military Academy. № 54. History. V*. Turnovo: VLMA, 244 – 256 [in Bulgarian].
- PETKOV, P. S., 1996. The philo-phobic complex or the main and secondary in the Bulgarian foreign policy orientation in the XIX century. *Participation*. No. 3 – 4, 7 – 9 [in Bulgarian].
- PETKOV, P. S., 2000. *Kliment Branitski and Turnovski (Vasil Drumev) – bishop and statesman 1878 – 1901*. V. Turnovo: PAN – VT [in Bulgarian].
- PETKOV, P. S., 2001. For the upper chronological border and for the concept “Bulgarian Revival”. *Istoriya-History*. 9(2 – 3), 55 – 67 [in Bulgarian].
- PETKOV, P. S., 2003. *Ideas for State Structure and Governance in the Bulgarian Society 1856 – 1879*. V. Turnovo: St. Cyril and St. Methodius [in Bulgarian].
- PETKOV, P. S., 2012. *The Bulgarian Orthodox Church and the State Power in the Principality / Kingdom of Bulgaria 1878 – 1912 (Institutional Relations)*. V. Tarnovo: Faber [in Bulgarian].

- RADEV, IV., 1984. *Capital of the Survivors*. Sofia: Fatherland Front [in Bulgarian].
- SMILOV, N., 1941. Bishop Kliment Branicki – first director and curator of the Veliko Tarnovo Girls' High School [in Bulgarian]. *Turnovski Diocesan News*. Special issue, 7.
- STOYANOV, V. D., 1922. The Bulgarian Legion in Belgrade in 1862 (Memories of Rakovski). *Mir*. No. 6502, February 4, 3 [in Bulgarian].
- TRIFONOV, Y., 1926. *Vasil Drumev Kliment Branicki and Tarnovski. Life, activity and character*. Sofia: BAS [in Bulgarian].

WRITER AND SCIENTIST. BISHOP AND STATESMAN. 180 YEARS SINCE THE BIRTH OF VASIL DRUMEV – KLIMENT BRANITSKI AND TURNOVSKI

Abstract. On the basis of published sources and original documents from the Scientific Archive of the Bulgarian Academy of Sciences, the Central State Archive, the Bulgarian Historical Archive at the National Library „St. Cyril and St. Methodius” and the State Archives – Ruse, the views and activities of Vasil Drumev – Kliment Branitski and Turnovski (1841 – 1901) are analyzed. He is one of the brightest personalities in the modern history of Bulgaria: a participant in the First Bulgarian Legion in 1862, a notable writer, one of the founders of the Bulgarian Literary Society in 1869, and after 1878 – a respected bishop, active public figure and statesman. Kliment participated in extremely important moments in the modern history of Bulgaria: the adoption of the Turnovo Constitution, the election of Prince Alexander I, the state building of the young principality, the struggle to restore the constitutional order 1881 – 1883, diplomatic protection of the Union 1885, restoration of relations with Russia and the international recognition of the Bulgarian prince in 1895 – 1896.

Keywords: Kliment Branitski and Turnovski; Vasil Drumev; bishop; statesman

✉ **Prof. Dr. Petko St. Petkov**

ORCID ID: 0000-0001-7424-3396

Web of Science ResearcherID: AAA-7950-2020

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

2, Theodosius Tarnovski St.

5003 Veliko Turnovo, Bulgaria

E-mail: p.petkov@ts.uni-vt.bg